

A chalumeau és a korai kétbillentyűs klarinét

Az 1700-as évek körül új hangtechnikai felfedezés ragyogta be a zene horizontját a hangszerépítés területén: az egyszerű nádnyelv. Eleinte csak néhány kulturális központban, mint például a bécsi császári udvarban, a drezdai hercegi kápolnában, Darmstadtban, néhány ausztriai kolostorban, a frank államokban és a Rajna vidékén ismertek szélesebb körben az új hangzásvilágot. Olyan zeneszerzők, mint Georg Philipp Telemann, Georg Friedrich Händel, Christoph Graupner és Antonio Vivaldi használták az új hangszer a legkülönbözőbb új kompozícióikban. Arról azonban még szó sem volt, hogy szélesebb, polgári körökben, vagy akár a zeneműkiadásban megjelent volna ez az újdonság.

A több mint négyszáz ismert kotta, amelyben chalumeau használatára történik utalás, az a kevés klarinétszólam, amely 1750 körül megjelent, nem annyira a kisebb létszámú kamaragyűttesek repertoárjában, mint inkább a dúsan hangszerelt misék és oratóriumok partitúráiból maradt ránk. Ezekben a chalumeau leggyakrabban a legbensőségesebb áriák kíséretében kapott feladatot, mert egyetlen kortárs hangszer sem volt képes ilyen árnyalt hang- és dinamikai színek kifejezésére. A nagyobb tutti szólamokhoz túl finom és könnyed volt a hangja. Ezekben aztán az erősebb klarinétot alkalmazták, amelynek neve a „clarino” szó átvételéből keletkezett, mivel olyan csillogó és erős hangon tudott megszólalni, ami a trombitához tette nagyon hasonlatossá.

Minden kétséget kizáróan a chalumeau olyan szóló- és triószonátákban szerepelt, amelyeket például Christoph Graupner is írt Darmstadtban. A kereskedelmi forgalom számára dolgozó zeneműipar azonban nem vett tudomást erről a hangszeréről, ezért nem is lett volna értelme, hogy a címlapokon határozottan megkülönböztessék a chalumeau és klarinét elnevezést. Ezért aztán nem is lépte túl ez a két instrumentum az udvari és egyházi zene határait, ami egyben arra is magyarázatot ad, miért nem született e két hangszerre egyetlen tanulódarab sem egészen 1800-ig. De ha mégis megszólaltak polgári kö-

rökben, biztos, hogy egy hivatásos „vendégművész” játszott rajtuk, sosem kerültek műkedvelők kezébe, s így szinte nem is volt szükség a szólamok írásbeli rögzítésére.

Minden hangzásbeli és játéktípusbeli különbözőségük, valamint egymás előfutáraiként illetve utódjaiként történő meghatározása ellenére a két hangszer – feladataik szerint – mint párhuzamosan létezőket érdemes bemutatni, s legfontosabb közös vonásuk, hogy szimpla nádchalumeau készítették őket.

A barokk klarinétszerű hangszerek építési módja

A 18. század első évtizedében épített klarinét leggyakrabban három részből állt. Egy felső rész a fúvókával, a középrész a fogólyukakkal és egy kónikus hangtölcsér mint alsó rész. A középrészt két fejhanglebillentyűvel látták el. Ezek azon hangok létrehozását szolgálták, amelyek az alsó regiszter üresfogása (g') és az egy duodecimával feljebb funkcionáló átfújóregiszter (c') lévő telt fogás között hiányoznak. Az alsó billentyű hangot adott – mint átfújóbillentyű. Ezek a csökevényes elemek mind a mai napig megmaradtak a klarinét építési és játékgyakorlatában.

A többnyire ugyancsak háromrészes chalumeau külsőleg egy blockflöteláshoz hasonlítható tölcserben különbözik a klarinétól, amely cilinderesen kialakított. A chalumeau mindkét, a fejrészen található fejhanglebillentyűje más feladatot lát el. A hüvelykujjbillentyű nagy hanglyuka sem átmérőjét, sem elhelyezését tekintve nem átfújásra képzett – a felső billentyűvel átlósan szemben helyezkedik el. Ha figyelembe vesszük a chalumeau undecimányi hangterjedelmű irodalmát, a megmaradt hangszerekben ez mint egy építéstechnikai következmény található. A chalumeaut f vagy c alaphangokkal építették.

Építéstörténelem

A chalumeaukat és klarinétokat a 18. század elején elsősorban Nürnbergben építették. A Denner család műhelyéből maradtak ránk e tényt igazoló megrendelések

és számlák. Hogy a chalumeau és klarinét „feltalálása” Jacob Denner édesapjának, Johann Christoph Dennernek tulajdonítható-e, ahogy ezt mindmáig számon tartották, teljességgel bizonytalan. Az erről szóló történelmi forrás, a nürnbergi Johann Gabriel Doppelmayr mindössze egyetlen híradásban tudósít az eseményről 1730-ban, és ez teljességgel megcáfolható.

Ugyanígy a chalumeau a szakcikkekben mind a mai napig emlegetett előfutár szerepe nem tartható, de azért mindkét hangszerfajtát, úgy a klarinétot mint a chalumeaut eljuttatták J. B. F. C. Majerhez, aki az ő Museum Musicumában ki is állította őket. Külön helyet kaptak: a chalumeau a fuvalafélék, a klarinét pedig a trombiták között. A hangszereknek megfelelő eredeti irodalom is felbukkan ugyanebben az időben.

A barokk klarinét

A Clarinette elnevezés minden kétséget kizáróan a Clarinoból származik, amely kifejezéssel a barokk partitúrákban a magas trombitaszólamokat jelölték. „Amíg a trombitatölcsér túl magasnak akar megszólalni, addig a klarinét olyan kellemes puhán...” Johann Christoph Weigel e leírása a „Musikalisches Teatrum (=Zenés színház)” című képsorozatában egyike a korai klarinét legismertebb forrásainak, ami G. B. Viviani egy 1698-ban keletkezett, 18. század eleji kétbillentyűs klarinétára írt szonátája alapján fogalmazódott meg. A művet eredetileg C-trombitára szánta szerzője. Ez az idézet azonban csak egy első utalás a klarinét használatára ebben a darabban.

A hangzásbeli rokonság a barokk klarinét és különösen a magas fekvésű, Clarinonak nevezett trombita között, egyértelműen hallható és az adott fafúvós hangszer „Clarinetto” elnevezése ezek után magától értődőnek tekinthető. Nem utolsósorban J. G. Walther tett erről a hangképről megállapítást 1732-ben megjelent lexikonjában: „...távolról egy trombita csaknem ugyanígy cseng...”. Amilyen mélységig volt képes behatolni a korai, kétbillentyűs klarinét a trombiták „köreibe”, annál inkább vehette át sze-

repét is. Ha nyomon követjük Weigel fenti érvelését, kiderül, hogy számos, technikai szempontból kockázatos trombitaszólam vált biztonságosabbán játszhatóvá, mivel kétbillentyűs klarinéton szólamtátták meg, és így érthetővé válik, miért nem született saját irodalma ennek az új hangszernek egészen 1730-ig. Azon sincs mit csodálkozni, hogy a 18. század elején megjelent, kevés számú eredeti klarinétszólam kompozíciós technikáját tekintve a megszólalásig hasonlított a natúrtrombitára írt művekhez. Figyeljük csak meg például Valentin Rathgeber klarinétversenyét (1728), amely minden további nélkül „Lituo”-t javasol alternatív hangszerként. Antonio Vivaldi kettősversenyei vagy a manchesteri gyűjteményhez tartozó két kettősverseny mind írásmódjában, mind részleteiben alig különböztethető meg a trombitaszólamtól.

A barokk klarinétot – ismét csak a barokk trombitához hasonlóan – többféle hangolásban készítik. Még G. H. Backo-fen minden elképzelhető alaphangú klarinéttra írt klarinétiskoláját a 19. század elején. Minél szorosabb kapcsolatba kerül az ember a hangszerekkel, annál jobban megérti ennek jelentőségét, mivel a folyamatos, gyors játék igazán csak az alaphangnemből lehetséges, és ezért mindenki jobban szeret előjegyzés nélküli hangnemekben játszani.

Nem kevésbé érdekes az a Georg Philipp Telemantól származó adat, amely az 1719-ben keletkezett „Jesus wird bald erscheinen” című kantátában egy hangszeres szóló elé „Cornettino vagy Clarinetto” jelölést írt.

A chalumeau

Hitelt adva Georg Philipp Telemann saját életrajzában, ő volt egyike az első muzikusoknak német nyelvterületen, aki ismerte a chalumeaut és játszani is tudott rajta. Hildesheimtől és az 1697-es évet jelölte meg, ahol és amikor kipróbálta a hangszerrel. A számos szokványos clarinette- és cornettoszólam mellett Telemann életművében nagyon sok koncert, kamarazene és vokális kompozíció található, amelyben chalumeaut ír elő a zeneszerző. A Harmonischer Gottesdienst című művének előszavában azt javasolja, hogy akár hiányzó énekszólam helyettesítésére is alkalmazható a chalumeau – íme egy újabb javaslat a hangszerek egymás közötti felcserélhetőségére.

Georg Friedrich Händel clarinette-re és chalumeau-ra egyaránt komponált. A chalumeau, akárcsak a barokk klarinét, két fejhangbillentyűvel rendelkezett és egyidőben készítették a klarinéttal, mégis jelentősen gazdagabb repertoárral rendelkezett annál a 18. század első éveiben. Több mint 300 műben, többségében misékben, oratóriumokban, operákban és kantátákban írta elő a hangszerelés a chalumeau használatát. Legkevesebb négy, de minden valószínűség szerint ötféle hangolásban készítették (diszkanttól a basszus chalumeauig, de volt Basson di Chalumeau is). A jellegét tekintve többnyire meditatív chalumeau közelebb áll a klasszicizmus és a romantika klarinétjához, mint a trombitaszerűen csillogó barokk clarinette-hez.

Zeneművek

A ma ismert források tanúsága szerint az első chalumeau/clarinette névre hallgató hangszerek a 18. század elején tűntek fel a műzenében. Elsősorban a több szólamban épített chalumeau-ról beszélhetünk, amelyet előbb Bécsben, a császári udvarban, nem sokkal később pedig a drezdai és darmsadti udvari kápolnában fogadtak kitörő lelkesedéssel.

A diszkantchalumeau

J. J. Fux, a Bononcini-fivérek, az udvari theorba-művész Conti és mások számos olyan kompozíciója található ma Bécsben, amelyeket chalumeaura írtak. Az újonnan létrehozott hangszer, amelynek hangfekvését alapvetően nem bizonyos hangok révén határozták meg, a leírt f' alaphanggal rendelkezett. Ez egy, általunk mint diszkantchalumeauként besorolt, mintegy 25 cm hosszú hangszernek felelt meg. Az elnevezés Johann Friedrich Bernhard Caspar Majer zeneteoretikus szóhasználatából ismert, aki a chalumeau-családot mint diszkant-, alt-, tenor- és basszushangszerek együttesét írja le 1732-ben keletkezett Museum Musicum című tanulmányában. A diszkanthangszer hangterjedelme f' és b'' közé esett, néha elérte a c'''-t is.

A drezdai zenei emlékek között is vannak ilyen diszkanthangszerre komponált darabok, például J. A. Hasse, J. F. Fasch és J. D. Zelenka munkásságából. Gottfried Silbermann orgonaépítő egy Wilhelmi úrtól idézett mondatában e zeneszerzőket mint a drezdai zenekar virtuózait emlegeti, akik csodálatosan tudtak ezen a hangszeren játszani.

Az alt-, tenor- és basszuschalumeau

Darmstadtban és Frankfurtban tevékenykedett Christoph Graupner és Georg Philipp Telemann: két olyan komponista, akik a chalumeau alt- és tenor-, alkalmanként basszusváltozatát használták. Különösen Graupner alkalmazta szívesen mintegy 80 kantátájában és számos hangszeres művében a chalumeaut. A címlap hátoldalán lévő felirat alapján megállapítható, hogy a bizonyos szólamot fagottosok játszottak. Ő egyike azon kevés zeneszerzőknek, akik a hangszer basszushangolású fajtájához fordultak, a chalumeau olyan méretéhez, amelyből nem maradt ránk eredeti építésű példány.

Basson di chalumeau

J. J. Fux és J. D. Zelenka kottáiban találkozhatunk vele; minden valószínűség szerint egy duplanás hangszerről van szó, nevezetesen egy dulciánról, amelynek tölcse egy cilindrikus furatokkal ellátott blockflöteláb. Egy ilyen hangszerrel találtak a salzburgi Carolino Augusteum Múzeumban. Ez egy valódi 8-lábú hangszer kontinuojátékra alkalmas tulajdonságokkal.

A barokk clarinette

A clarinette-re írt művek száma a korai 18. században lényegesen csekélyebb, mint a chalumeaura írottaké. Meglepő, ha meggondoljuk, hogy mennyivel több clarinette maradt meg, mint amennyi chalumeau. Vivaldi, Rathgeber és – összehasonlításképpen – később Molter művei mellett alig történik említés a hangszerről. A trombitát helyettesítő szerepe lehet a magyarázata, hogy 1740 körül olyan nagy létszámban születtek ilyen klarinétok.

Christian Leitherer

A historikus klarinétjáték kevés európai szakembereinek egyike. Pierre-André Taillardnál szerzett képesítést a Schola Cantorum Basiliensis-ben, ahol 1997-ben diplomázott. Az erlangeni-nürnbergi egyetemen doktorált zenetudományból és történelemből. Diplomamunkáját a klarinét korai történetéről írta. Munkásságának középpontjában a barokk klarinét és a chalumeau áll. Gyakran tart kurzusokat és szemináriumokat erről a témáról. Sok hazai és nemzetközi együttesben játszik e hangszereken.

A cikk a 'rohrblatt magazin 2003 januári számában látott napvilágot.

Hangszerkereskedelmi és szolgáltató Kft.

1074 Budapest,
Dohány u. 86.

Tel./fax:
342-3623

Nyitva:
hétfő–péntek
9.30-tól
18.00 óráig
Szombat
9.30–13.00

Új és használt hangszerek vétele, eladása,
igazságügyi szakértő véleményezése, szakbecslése.

Alkatrészek, tartozékok, kiegészítők forgalmazása:
húrok, vonók, tokok, huzatok, állványok stb.

Thomastic, Pirastro, Corelli és Jargar húrok

Minden ami a fújáshoz kell!

A zenei hagyományok méltó megőrzése jegyében, a Fon-Trade Music Kft. Magyarországon egyedülálló hangszerkészlettel és szolgáltatásokkal áll a muzikusok, zenei intézmények és kereskedő kollégák rendelkezésére.

• a világ vezető fúvós márkáinak széles skáláját kínáljuk: nálunk ezeket nem csak megrendelheti,

kézbe veheti, kipróbálhatja, összehasonlíthatja.

- ritmus- és ütőhangszerek teljes tárházát, az Orff-hangszerektől a jazz- és rock szereléseken át a szimfonikus hangszerekig.
- szavatolt minőséget a tanuló hangszerektől a professzionálisig, melyek a világ legnevesebb hangszergyártó cégeitől közvetlenül kerülnek üzletünkbe.
- a fúvós hangszerek szakszerű javítását, karbantartását: javítóműhelyeinkben a legmodernebb és tradicionális technikák ötvöztetésével, elismert mesterek irányításával, eredeti gyári alkatrészek felhasználásával folyik a munka. **Így magától értetődő a garancia...**

1081 Budapest, Kiss József utca 10-14., Telefon: 06 1 210 2790, Fax: 06 1 303 1158, E-mail: fontrade.music@axelero.hu

Hirdessen

Lapunk eljut minden zenészhez, zenekarhoz, zenei szervezethez, zenei műhelyhez, iskolához, hangszerészhez, valamint minden zenével foglalkozó intézményhez, hivatalhoz éppúgy, mint a zeneszerető közönséghez.

Apróhirdetés magánszemélyeknek 1/8 oldal terjedelemben ingyenes.

A folyamatosan hirdetők árkedvezménye öt számra 25%, három számra 10%

LEGYEN A PARTNERÜNK, HIRDESSEN VELÜNK!

Magyar Szimfonikus Zenekarok Szövetsége

1068 Budapest, Városligeti fasor 38. • Tel.: 342-8927 • Fax: 326-8831

AKUSZTIKUS HANGSZER ZÁLOG!

3 és 90 napos hitel!

Szakértői felvétel csütörtökönként

9–12 h között

ÉRTÉKHATÁR NÉLKÜL

Kreditor Zálogház

1087 Budapest, Luther u. 1.

Telefon: 210-6040